

DE KROONEEND: EXOOT OF GEWOON EXOTISCH MOOI?

Jan van der Winden en Sjoerd Dirksen

Dit artikel is met toestemming van de redactie en de auteurs overgenomen uit *Limosa*. Bij verwijzing dient de oorspronkelijke bron te worden vermeld: *Limosa* 78 (2005): 125-138.

De krooneend is met z'n exotische uiterlijk één van de mooiste eendensoorten van Nederland. Wellicht om deze reden wordt sinds jaar en dag gespeculeerd over de herkomst van deze zeldzame juweeltjes. Dat leidde ertoe dat de soort in de jaren tachtig en negentig niet alleen werd opgenomen op de Rode Lijst van bedreigde en karakteristieke Nederlandse broedvogels, maar ook in één adem werd genoemd met exoten als mandarijneend en Nijlgans. Een wilde herkomst werd daarmee openlijk betwijfeld. Exoot of inheemse broedvogel? Reden genoeg om de feiten over krooneenden eens op een rijtje te zetten en in de belevenissen van jachttopzieners in het verleden te duiken.

De krooneend *Netta rufina* is in Nederland een weinig talrijke vogelsoort die in de jaren zeventig fors in aantal is afgenomen (van der Winden *et al.* 1994). Verbeteringen in de waterkwaliteit en herstel van kranswiervegetaties leidden sinds het eind van de jaren tachtig tot een duidelijke populatiegroei (Dirksen & van der Winden 2002). De aanleiding voor dit artikel is een opmerkelijk verschijnsel in de "statusbeschrijving" van de soort in Nederland. De krooneend is één van de weinige vogelsoorten in Nederland die op de Rode Lijst van bedreigde vogels stond (Osieck 1986, Osieck & Hustings 1994) en ook als "exoot" werd opgenomen in een tweetal overzichtspublicaties over exoten in Nederland (Lensink 1996a,b).

De definitie van een exoot wordt door Lensink (1996a,b) in eerste instantie omschreven als "...vertegenwoordigers van vogelsoorten of populaties die niet tot onze avifauna behoren of hebben behoord en wiens voorkomen aanwijsbaar is gelieerd aan het handelen van de mens (ontsnapping of vrijlating)". Deze definitie wordt later in dezelfde artikelen, bij de motivatie voor het opnemen van de krooneend, afgezwakt tot: "...er sterke aanwijzingen zijn dat (een deel van) de vogels uit gevangenschap afkomstig is". De afzwakking maakt de definitie veel ruimer omdat in die situatie bijvoorbeeld ook ooievaar *Ciconia ciconia* en Raaf *Corvus corax* in Nederland exoten zouden zijn. Deze soorten worden echter niet besproken in het betreffende artikel; de auteur heeft dit kennelijk niet zo bedoeld.

Dat aandacht hiervoor niet alleen filosofisch of ornithologisch van belang is, komt doordat het karakteriseren van een soort als exoot ook grote beleidsmatige gevolgen kan hebben. Voor sommige als exoot te boek staande soorten wordt afschot of andersoortige verwijdering van individuen als een gerechtvaardigde natuurbeheersingsactiviteit gezien. Dit strookt uiteraard niet met het tegelijkertijd voorkomen van een soort op de Rode Lijst. Het leek daarom zinvol de definities eens goed te doorlopen en de historische kennis over de krooneend in Nederland daarmee te vergelijken.

Toetsing van de definities

Allereerst gaan we in dit artikel in op de vraag of de status van de krooneend in Nederland voldoet aan de uitgangsdefinitie: "een vogelsoort of populatie die niet tot onze avifauna behoort of heeft behoord en wiens voorkomen aanwijsbaar is gelieerd aan het handelen van de mens (ontsnapping of vrijlating)". Vervolgens beoordelen we of de Nederlandse populatie voldoet aan de verruimde definitie ("sterke aanwijzingen voorhanden dat (een deel van de) vogels uit gevangenschap afkomstig is"). Dit laatste criterium wordt door Lensink (1996a,b) summier toegelicht, maar verdient feitelijk enige aanscherping voor een juiste toetsing. De auteur doelt in dit geval op de vestiging van een soort als *broedvogel* in Nederland als gevolg van menselijk handelen. Wij gaan daarom uit van de volgende omschrijving: "de eerste vestiging van een soort als broedvogel in Nederland als gevolg van een substantieel aandeel uitgezette of ontsnapte vogels".

Krooneend - Ben van den Broek

De krooneend is geen exoot in Nederland

Meldingen van krooneenden in Nederland vanaf het eind van de negentiende eeuw duiden op de aanwezigheid van wilde vogels en uitwisseling met populaties buiten Nederland. Wickevoort Crommelin (1863) en Eykman *et al.* (1941) geven een overzicht van tientallen waarnemingen van deze soort vanaf de jaren zeventig van de negentiende eeuw. Er zijn aanwijzingen dat de soort toen ook al broedvogel was. Zo zijn er waarnemingen van krooneenden uit mei 1911 (mannetjes en

vrouwtjes) op de Ankeveense Plassen en twee op de Nieuwkoopse Plassen geschoten vrouwtjes (7 augustus 1911). Uit latere jaren volgen meer waarnemingen, ook van buiten de Vechtplassen. Hoewel nestvondsten of vrouwtjes met jongen tot en met 1942 onbeschreven bleven, is het mogelijk dat krooneenden zich ook daarvoor in Nederland hebben voortgeplant (Voous 1943). Ook elders in West-Europa (Duitsland, Denemarken, Zwitserland) zijn krooneenden reguliere broedvogels sinds de negentiende of begin twintigste eeuw (Cramp & Simmons 1977, Berndt 1997, Schneider-Jacoby 2000). Het geografisch verbrokkelde voorkomen van de soort kan niet als argument voor een onnatuurlijke herkomst worden gehanteerd, aangezien ook in de rest van het verspreidingsgebied in Zuid- en Oost-Europa en Azië de soort bepaald niet gelijkmatig verspreid is. De grote aantallen krooneenden in de nazomer in de jaren vijftig van de vorige eeuw op de Randmeren, zoals het Zwarte Meer/Vollenhovermeer (maximaal 650 in september 1953; Timmerman 1962) en langs de kust van Oost-Flevoland, met name op het Veluwemeer (maximaal 1600 in oktober 1965; Limosa 40:18), kunnen uitsluitend uit andere Europese broedgebieden afkomstig zijn geweest. Daarmee is de soort zeker ook als trekvogel tot de Nederlandse avifauna te rekenen. Samenvattend kan dus gesteld worden dat de krooneend tot de oorspronkelijke Nederlandse avifauna behoort omdat de soort op eigen kracht in aantallen van betekenis in Nederland aanwezig was en is. Dit geldt in en buiten het broedseizoen.

Nadat we hierboven hebben vastgesteld dat de krooneend volgens de uitgangsfinitie geen exoot is, kunnen we nagaan of de Nederlandse broedvogelpopulatie in meerderheid afkomstig is van wilde vogels of is voortgekomen uit losgelaten dan wel ontsnapte vogels. Om redenen die hieronder zullen worden toegelicht is het onwaarschijnlijk dat de krooneend een exoot is op basis van het criterium dat de eerste vestiging van de soort het gevolg is van menselijk handelen.

De broedpopulatie van Vinkeveen-Botshol is van wilde herkomst

Voor de Vinkeveense Plassen en omgeving wordt al sinds jaar en dag vermeld dat er mogelijk vogels van gekweekte exemplaren afstammen, waarbij Alleyn *et al.* (1971) onder meer jachtopziener Van der Plas als bron aanhalen. Onduidelijk bleef lange tijd waar deze tamme vogels dan vandaan gekomen waren. De jaren dertig en veertig van de vorige eeuw waren gezien de politieke situatie geen periode waarin het eenvoudig was om eenden te betrekken uit ver weg gelegen brongebieden zoals Oost-Europa of Centraal-Azië. Om die reden is navraag gedaan bij Jacob van der Plas (71 jaar), een familielid en jachthulp van de oude jachtopziener die inmiddels is overleden (interview S. de Vries, Vereniging Natuurmonumenten).

Jacob van der Plas vertelde dat zijn familie in de oorlogsjaren bij wilde krooneenden eieren weghaalde om deze vervolgens door tamme wilde eenden *Anas platyrhynchos* uit te laten broeden als siervogel. Eieren van wilde eenden werden geregeld teruggeplaatst in de leeggehaalde krooneend-nesten, overigens om onduidelijke redenen. Volgens Jacob van der Plas werden alle eieren uit een nest weggehaald, terwijl andere bronnen aangaven dat er minstens twee tot drie krooneendeieren werden achtergelaten. Het in het verleden beschreven nestparasitisme van

krooneenden en wilde eenden in de regio (o.a. Wiggelaar & Veenman 1960) is met deze verklaring ook naar het rijk der fabelen verwezen en geheel terug te voeren op gerommel met eieren door mensen. Dit wordt bevestigd door onze eigen waarnemingen aan deze broedpopulatie, waarin sinds 1992 bij vele tientallen krooneendvrouwtjes met jongen geen enkele pul van een wilde eend werd gezien of omgekeerd.

Krooneenden werden in het verleden al in de broedtijd gemeld.

In de overzichten die Wickevoort Crommelin (1863), Eykman *et al.* (1941) en Sluiters (1942) geven, zijn vanaf 1849 meldingen te vinden die wijzen op aanwezigheid van krooneenden in geschikt broedgebied in het broedseizoen in Nederland. Het gaat dan om de aanwezigheid van zowel solitaire krooneenden als paartjes of kleine groepjes in de maanden maart t/m juli en juveniele vogels begin augustus. Een groot deel van deze waarnemingen is afkomstig uit het Vechtplassengebied of de Nieuwkoopse Plassen. Op grond hiervan wezen zowel Voous (1943) als Wiggelaar & Veenman (1960) reeds op de aannemelijkheid van voortplanting door krooneenden vanaf het midden van de 19^e eeuw. Dergelijke waarnemingen en beschrijvingen zouden heden ten dage conform de "Sovon-criteria" (van Dijk 2004) als territoria worden geïnterpreteerd. Sluiters (1942) vat de discussies samen die de diverse eerdere auteurs gevoerd hebben over het al dan niet eerder broeden van krooneenden in Nederland, waar verschillende visies op zijn. Wezenlijk is echter dat reeds sinds lange tijd op meerdere plaatsen krooneenden in de broedtijd in voorkeursbiotoop werden gemeld. Natuurlijke vestiging was dus mogelijk.

De "kolonisatie" van Nederland valt samen met vergelijkbare ontwikkelingen elders in Europa

De krooneend heeft zich sinds het eind van de negentiende eeuw op veel plekken in West- en Centraal-Europa gevestigd (Berndt 1997). Een sterke aantalsgroei deed zich in veel van die gebieden voor sinds het midden van de jaren tachtig van de 20^e eeuw (Sudfeldt *et al.* 2003). De uitbreiding naar Nederland en de recente toename van de aantallen passen precies binnen dit patroon. De krooneend is in staat om zeer geïsoleerde gebieden over grote afstanden te koloniseren, als zich geschikte habitatomstandigheden voordoen (Keiler 2000). Het pleksgewijze voorkomen op Europese schaal is dan ook een uiting van het dispersiegedrag van deze soort.

De eerste vestiging vond plaats in gebieden met het voorkeursbiotoop

De eerste zekere Nederlandse broedgevallen worden gemeld uit een gebied (Vinkeveense Plassen e.o.) dat in alle opzichten voldoet aan het natuurlijke biotoop van de krooneend. Deze biotoopvoorwaarden waren ook al in de jaren veertig voorhanden (Hillebrand 1987). Er is ruim open water met een overdaad aan ondergedoken waterplanten waaronder kranswieren *Chara spp.* Bovendien is er een groot aanbod aan kleine eilanden waar de eenden broedplaatsen voor het uitkiezen hebben. De voorwaarden voor natuurlijke vestiging waren dus aanwezig. Rondzwervende Europese krooneenden zullen dit gebied zeker als aantrekkelijk

hebben beschouwd nadat ze er neergestreken waren. Ook andere Nederlandse gebieden waar krooneenden tegenwoordig in relatief grote aantallen broeden, voldoen aan het voorkeursbiotoop (Rottemeren, Veluwemeer en Wolderwijd). Sommige van de plaatsen met incidentele broedgevallen elders in Nederland voldoen niet aan het voorkeursbiotoop, hetgeen kan duiden op incidenteel ontsnapte vogels.

Paartje krooneend - J. Dubois

De Nederlandse krooneenden zijn trekvogels met gescheiden broed-, rui- en overwinteringsgebieden

Een kenmerk van veel populaties die uit gevangenschap stammen is dat de "normale" patronen van migratie (gedeeltelijk) vervallen. Dit is bij de Nederlandse krooneenden niet het geval. Evenals de populaties elders in Noord- en West-Europa trekken de vogels voor een belangrijk deel weg naar overwinteringsgebieden, die voor de Nederlandse broedvogels zuidelijk van Nederland zijn gelegen. Hoewel de locatie van deze gebieden onbekend is, duiden twee terugmeldingen van vogelringen uit de Vinkeveense broedpopulatie op trek naar Frankrijk en zuidelijker (Op het Vinketouw 84: 19).

De fenologie van de soort is al in de jaren veertig beschreven voor Botshol, waar de aankomst vermeld wordt voor eind maart-begin april en wegtrek vanaf augustus (Wiggelaar & Veenman 1960). Recent, mogelijk in samenhang met zacht winterweer, blijven ook vogels op de Vinkeveense Plassen overwinteren (van Roomen *et al.* 2004). Voordat de wegtrek begint, verplaatsen de vogels zich naar kranswierrijke gebieden om de lichaams- en vleugelrui door te maken (juli/augustus).

Deze ruigebieden variëren afhankelijk van het aanbod aan kranswieren. Halverwege de jaren negentig was vooral de Gouwzee van belang (o.a. Ruiters *et al.* 1994), tegenwoordig zijn de Vinkeveense Plassen zelf belangrijk, maar ook het Veluwemeer en het Wolderwijd nemen in belang toe als gevolg van de recente toename van kranswieren daar. De Gouwzee en Randmeren zijn, wederom afhankelijk van het aanbod van kranswieren, ook na de rui in nazomer en herfst van betekenis voor de krooneend (van Roomen *et al.* 2004).

Tamme vogels zijn niet altijd ontsnapte of losgelaten vogels

Een andere reden waarom door diverse vogelkundigen vermoed wordt dat krooneenden uit gevangenschap afkomstig zijn, is het feit dat ze in de broedperiode op de Vinkeveense Plassen erg tam zijn en door recreanten met brood worden gevoerd. Echter, veel watervogels vertonen in de broedtijd op de Vinkeveense Plassen (en niet alleen daar) een vergelijkbaar mak gedrag. Futen *Podiceps cristatus* en meerkoeten *Fulica atra* broeden tussen de boten en grauwe ganzen *Anser anser* foerageren op gazons tussen de recreanten. De recreanten voeren eenden en geleidelijk is bij alle watervogels een zekere mate van gewenning opgetreden. Zodra de krooneenden gaan ruien (juni-juli) verandert dit patroon wezenlijk. De krooneenden worden schuw en verstoppen zich overdag tussen de oevervegetatie en laten zich niet meer voeren. Vermoedelijk foerageren ze vooral in de nacht op kranswieren: wanneer wij 's ochtends als eerste met de boot op de plas waren, werden groepen waargenomen die vanaf het open water naar overgroeide oevers zwommen. Na de zomer, wellicht samenhangend met het begin van de eendenjacht op de Vinkeveense Plassen, zijn de krooneenden erg schuw. Dit geldt ook voor de nazomerpleisterplaatsen op de Gouwzee en de Randmeren. De tijdelijke tamheid in de broedtijd is dus geen argument om te veronderstellen dat de vogels ontsnapt zijn.

Wat is de invloed van de mens dan wel?

De hierboven genoemde argumenten sluiten uit dat de krooneend een exoot is volgens de eerste en tweede definitie. Het is duidelijk dat de populatie van wilde herkomst is. Het feit dat er in het verleden veel eieren uit nesten van krooneenden werden verwijderd en de uitgekomen vogels vervolgens in collecties werden gehouden, heeft geleid tot de veronderstelling dat de krooneenden uit gevangenschap afkomstig waren, terwijl het omgekeerde het geval is geweest. Niet alleen voor de Vinkeveense Plassen is de veronderstelling van Lensink (1996a,b) dat de krooneenden uit gevangenschap komen onjuist, maar ook zijn veronderstelling dat de krooneenden van de Rottemeren mogelijk uit collecties afkomstig zijn, wordt door lokale deskundigen ontkend (K. Noorman).

Het is uiteraard mogelijk dat, ook langer geleden, een deel van de krooneenden die in gevangenschap werden opgekweekt later weer is losgelaten. Het is zeker zo dat er ook nu nog eendenhouders zijn waar krooneenden jongen krijgen, die vervolgens de vrijheid krijgen (en kiezen). Dit geldt overigens voor alle Nederlandse eendensoorten. Het feit dat mogelijk een deel van de huidige Nederlandse broedvogels in gevangenschap geboren is, kan echter allerminst betekenen dat de krooneend als een exoot bestempeld moet worden. Die redenatie zou, indien

consequent doorgevoerd, tot gevolg hebben dat vele Nederlandse vogelsoorten in de toekomst exoot genoemd moeten worden, omdat er altijd wel enkele individuen uit gevangenschap komen. Dat is geen wenselijke strategie. Het onderhavige bronnenonderzoek toont onomwonden aan dat het grootste deel van de Nederlandse krooneenden van wilde herkomst is. De soort is bovendien kwetsbaar vanwege het voorkomen in een klein aantal gebieden. De krooneend werd daarom destijds terecht opgenomen op de Rode Lijst van karakteristieke en bedreigde vogelsoorten.

Inmiddels is de populatie zo groot dat de krooneend niet meer voldeed aan de criteria voor opname op de nieuwe Rode Lijst (van Beusekom et al. 2005). Het moet voor ornithologen en vogelbeschermers toch mooi zijn dat zo'n exotisch mooie vogel zich spontaan en succesvol in ons grauwe landje heeft gevestigd.

Dankwoord

We willen op deze plaats graag Sytze de Vries bedanken voor zijn interview met de heer Van der Plas in Vinkeveen. Zonder deze getuigenverklaring was het altijd onduidelijk gebleven wat er in Vinkeveen in het verleden met krooneenden is gebeurd. Cor Noorman gaf aanvullende informatie over de situatie in de Rottemeren. Het veldwerk op de Vinkeveense Plassen, het startpunt voor ons verhaal, wordt door een grote groep vrijwilligers gedragen, met Martin Poot en Piet Heemskerk door de jaren heen als constante factor. Gert Ottens en Kees Koffijberg uit de Limosa-redactie worden bedankt voor zinvolle opmerkingen bij een eerdere versie van dit artikel.

Literatuur

- Alleyn W.F., L.M.J. van den Bergh, S. Braaksma, T.J.F.A ter Haar, D.A. Jonkers, H.N. Leys & J. van der Straaten 1971. Avifauna van Midden Nederland. Van Gorcum & Comp., Assen.
- van Bemmelen A.A. 1879. Verslag van de buitengewone wetenschappelijke vergadering der Nederlandsche Dierkundige Vereeniging te Leiden, 21 December 1878. Tijdschrift der Nederlandsche Dierkundige Vereeniging IV: LXIX-CIV.
- Berndt R.K. 1997. Red-crested Pochard *Netta rufina*. In: W.J.M. Hagemeijer & M.J. Blair (eds), The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance. T & AD Poyser, London.
- Van Beusekom, R., P. Huigen, F. Hustings, K. de Pater & J. Thissen 2005. Rode Lijst van Nederlandse broedvogels. Tirion, Baarn.
- Cramp S. & K.E.L. Simmons (eds) 1977. The Birds of the Western Palearctic, Vol. 1. Oxford University Press, Oxford.
- van Dijk A.J., F. Hustings & M. van der Weide 2004. Handleiding Landelijk Soortonderzoek Broedvogels. SOVON, Beek-Ubbergen.
- Dirksen S. & J. van der Winden 2002. Krooneend *Netta rufina*. In: SOVON Vogelonderzoek Nederland, Atlas van de Nederlandse Broedvogels 1998-2000. Nederlandse Fauna 5. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij & European Invertebrate Survey-Nederland, Leiden.
- Eykman C, P.A. Hens, F.C. van Heum, C.G.B. ten Kate, J.G. van Marie, G. van der Meer, M.J. Tekke & T.G. de Vries 1941. De Nederlandsche Vogels. Wageningen

Boek- en Handelsdrukkerij, Wageningen.

Hillebrand H. 1987. De eutrofiëring van De Botshol. Wetenschappelijke Mededelingen nr. 182. Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging, Hoogwoud.

Keiler V. 2000. Winter distribution and population change of Red-crested Pochard *Netta rufina* in southwestern and central Europe. *Bird Study* 47: 176-185.

Lensink R. 1996a. Vreemde vogels in de Nederlandse avifauna: verleden, heden en wat voor een toekomst. *Vogeljaar* 44: 145-164.

Lensink R. 1996b. De opkomst van exoten in de Nederlandse avifauna; verleden, heden en toekomst. *Limosa* 69: 103-130.

van Oordt G.J. & J. Verwey 1925. Voorkomen en trek der in Nederland in het wild waargenomen vogelsoorten. E.J. Brill, Leiden.

van Oort E.D. 1905. Über das Vorkommen von *Netta rufina* (Pall.) in Holland. Notes from the Leyden Museum XXVI: 196-199.

van Oort E.D. 1922. Ornithologia Neerlandica: De vogels van Nederland, deel 1. Nijhoff, 's-Gravenhage.

Osieck E.R. 1986. Bedreigde en karakteristieke vogels in Nederland. Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Vogels, Zeist.

Osieck E.R. & F. Hustings 1994. Rode Lijst van bedreigde soorten en blauwe lijst van belangrijke soorten in Nederland. Technisch Rapport 12. Vogelbescherming Nederland, Zeist.

Roomen M. van, E. van Winden, K. Koffijberg, A. Boele, F. Hustings, R. Kleefstra, J. Schoppers, C. van Turnhout, Sovon Ganzen- en Zwanen-werkgroep & L. Soldaat 2004. Watervogels in Nederland in 2002/2003. Sovon-monitoringrapport 2004/02, RIZA-rapport BM04/09. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.

Ruiters P.S., R. Noordhuis & M.S. van den Berg 1994. Kranswieren verklaren aantalsfluctuaties van Krooneenden *Netta rufina* in Nederland. *Limosa* 67:147-158.

Schneider-Jacoby M. 2000. Freizeit und Entenschutz am Wasser - Sicherung der Brut- und Rastgebiete von Kolbenenten und Moorenten in Deutschland. Schriftenreihe Landschaftspflege und Naturschutz 60:81-93. Bundesamt für Naturschutz, Bonn.

Sluiter J.E. 1942. Het broeden van de Krooneend, *Netta rufina* (Pall.), in Nederland in 1942. *Ardea* 31: 281-284.

Sudfeldt C, J. Wahl & M. Boschert 2003. Brütende und überwinternde Wasservögel in Deutschland. *Corax* 19, Sonderheft 2: 51-81.

Timmerman A. 1962. De Krooneend (*Netta rufina*) in Nederland (i.v.m. het Europese optreden). *Limosa* 35: 28-39.

Voous K.H. 1943. De Krooneend *Netta rufina* (Pallas), broedvogel in Nederland. *Ardea* 32 (1-2): 1-10.

Wiggelaar A.J. & J. Veenman 1960. Botshol. Een inventarisatie van de vogelwereld. Stichting Commissie voor de Vecht en het Oostelijk en Westelijk Plassengebied. Amsterdam.

van Wickevoort Crommelin J.P. 1863. Notice sur les canards observés en Hollande. *Nederlandsch Tijdschrift voor de Dierkunde* jrg. I : 172-178.

van der Winden J., W. Hagemeijer, F. Hustings & R. Noordhuis 1994. Hoe vergaat het de Krooneend *Netta rufina* in Nederland? *Limosa* 67: 137-145.